

MÖVZU 8: Demokratik dövlətin iqtisadi əsasları. Dövlət idarəçilik sistemi.

- 1. Demokratik dövlətin iqtisadi əsasları.**
- 2. Dövlət idarəetməsinin obyekt və subyektləri.**
- 3. Dövlət idarəetmə məktəbləri və modelləri.**
- 4. Dövlət idarəetməsinin növləri.**
- 5. Dövlət idarəetmənin iqtisadi və inzibati növü.**

1. Demokratik dövlətin iqtisadi əsasları.

Demokratiya xalq hakimiyyətinə əsaslanan dövlət sistemi forması. Cəmiyyətin dövlət-siyasi qurumunun forması olub hakimiyyətin mənbəyi kimi qəbul olunmasına əsaslanır.

Demokratiyanın əsas prinsipləri – çoxluğun hakimiyyəti, vətəndaşların hüquq bərabərliyi, onların hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunması, dövlətin aliliyi, hakimiyyətlərin bölünməsi, dövlət başçısının nümayəndəli orqanların seçki olması. Burada qərarlar çoxluq tərəfindən qəbul edilir, əsas dövlət orqanları seçkiləridir və dövlət idarəçiliyində vətəndaşlar bərabər hüquqludur, insan, hüquq və azadlıqları ön plandadır, ən əsası isə hakimiyyətin yeganə mənbəyi xalqdır. Birbaşa demokratiya (əsas qərarların bütün vətəndaşlar tərəfindən yığıncaqlarda və ya referendum vasitəsi ilə qəbul olunur) və nümayəndəli (təmsilçi) demokratiya (qərarlar seçkili orqanlar tərəfindən qəbul olunur), partisipan demokratiya (iştirak demokratiyası) kimi təzahür formaları mövcuddur.

Dövlətin demokratikliyi vətəndaşların dövlət idarəetmə qərarlarının məzmununa təsir göstərmək və həmin qərarlarda özlərinin qanunauyğun maraqlarının həllinə nail olaraq imkanlarında ifadə olunur. Demokratik dövlətin əsas əlamətləri xalqın hakimiyyəti – onun hakimiyyəti formasında xalq durur. Dövlət öz seçkilərini azad, demokratik və ədalətli formasını xalq iştirakı ilə həyata keçirir. Xalq özünə məxsus olan hakimiyyəti seçkiləri ya referendum vasitəsi ilə aparır.

Seçilmiş nümayəndələri 5 il ərzində müəyyən quruma həvalə edir, onun idarəetmə fəaliyyətini demokratiya yolu ilə bilavasitə və ya nümayəndələr vasitəsilə aparır.

Demokratik dövlətlərdə siyasi və ideoloji azad fikirlərin həyata keçirilməsinin əsasını azadlığın tanınması və təmin olunması təşkil edir. Dövlət idarəetməsində partiyaların çoxluğu, onların siyasi cəhətdən azad olunması və ictimai birliklərin forması kimi formalaşdırır.

Dövlətin əsas qurumunu yerli idarəetmə qurumu təşkil edir ki, bunların vasitəsilə siyasi, iqtisadi və sosial məsələlərin həlli bir başa əhalinin iştirakı ilə layihələndirilir və həyata keçirilməsi həll olunur.

Hüquqi dövlətin formalaşması vətəndaş cəmiyyətin inkişaf etməsi ilə əlaqədardır. Onların birbaşa iştirakı seçkilər və ya cəmiyyətin özünün iştirakında fəallığı ilə əlaqədardır.

Dövlət idarəetməsinin ən başlıca məqsəd və vəzifələrindən biri iqtisadiyyatın sabit inkişafını təmin etməklə yanaşı onun tənzimlənməsini həyata keçirməkdən ibarətdir. Belə ki, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi bir sıra problemlərin həllinə şərait yaratmaqla, bir növ onların həll edilməsinə nəzarəti də təmin edir. Dövlət idarəetmə sistemi iqtisadiyyatın bütün sahələri üçün bərabər rəqabət şəraitinin yaradılmasını təmin etməklə yanaşı inhisarçılığa qarşı mübarizəni də öz üzərinə götürmüş olur. Bazar münasibətlərinə əsaslanan idarəetmə mexanizminin insanların ümumi tələbatlarını tam və lazımi səviyyədə ödəmək iqtidarında olmadığını nəzərə alaraq, dövlət istehsalın və xidmət sahələrinin inkişafını xüsusi diqqətdə saxlayır və ona nəzarət edir. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət idarəetməsinin vacib məqamlarından biri də sosial baxımdan ədalətli bölgü sisteminin təmin edilməsidir. Deməli dövlət idarəetməsinin əsas funksiyaları iqtisadiyyatın müasir vəziyyətini və inkişaf dinamikasını əks etdirməklə bərabər, idarəetmə obyektinə təsir göstərməklə idarəetmənin həyata keçirilməsini təmin etməkdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət idarəetməsi bir sıra xüsusiyyətə yətlərlə fərqlənir. Dövlət idarəetməsi daha geniş analitik tədqiqatların aparılmasına əsaslanaraq dövlət problemlərinin həlli yollarını müəyyən etməklə onun həyata keçirilməsini təmin edir. Bu da öz növbəsində iqtisadiyyatın bütün sahələrinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onun gələcək inkişaf dinamikasının təmin edilməsini nəzərdə tutur.

Məqsədlərin müəyyənləşdirilməsi, işin təşkili, planlaşdırılması, tənzimlənməsi, icrası və nəzarəti dövlət idarəetmə funksiyalarının əsasını təşkil edir. İqtisadiyyatın bütün sahələrinin əlaqələndirilməsi dövlət idarəetməsində xüsusi yer tutur.

2. Dövlət idarəetməsinin obyekt və subyektləri.

Dövlət idarəetməsinin səmərəliliyinin ilkin şərti onun obyektivliyinin dərk olunmasından, onun daxili asılılıqlarının və mexanizmlərinin açılmasından, dövlət idarəetməsinin məqsədlərinə, funksiyalarına, strukturuna, texnologiyasına, prinsiplərinə uyğun qurulmuş elementlərinin nəzərə alınmasından ibarətdir.

Dövlət idarəetməsinin *obyekti* – ictimai münasibətlərin təzahürləri, tərəfləri və qarşılıqlı əlaqələri, təsərrüfat və proseslər, insanların davranışı şüuru və fəaliyyəti-bütün cəmiyyət üçün əhəmiyyətli olan, ümumi maraqların reallaşdırılmasına toxunan nə varsa dövlət tərəfindən idarəedici təsir obyektidir.

Dövlət idarəetməsinin birinci obyektiv əsası kimi *təbii - coğrafi şəraiti* qeyd etmək lazımdır. Hər bir xalq yer kürəsində müəyyən ərazidə yerləşir və bu ərazinin təbii şəraiti (relyefi, iqlimi, torpağı, su ehtiyatları və s.) insanlara istehsal fəaliyyəti texnologiyalarını, ictimai həyat formalarını diktə edir.

Dövlət idarəçiliyinin ikinci obyektiv əsası insanın təbiətlə uzun müddətli qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində formalaşan *təbii - ictimai şəraitdir*. İnsanların coğrafi yerləşməsi, şəhərsalma xüsusiyyətləri, kənd təsərrüfatı texnologiyaları, kommunikasiya növləri, əmək və məişət, birgə yaşayış dəyərləri, adət və ənənələr və s. bütün bunlar təbii - ictimai şəraitin məhsulu kimi çıxış edir.

Dövlət idarəetməsinin üçüncü obyektiv əsası subyektiv faktor tərəfindən yaradılmış olan *mədəni - tarixi irsdən* ibarətdir. Tarixi inkişaf kəsilməzdir və tarixin hər bir dövründə insanlar, insan birlikləri, dövlət müəyyən milli dəyərlərə və müxtəlif fəaliyyət növlərini mənimsəyir.

Mədəni tarixi irs (insanların şüuru və fəaliyyəti nəticəsində) bu gün insanların obyektiv həyatının dayacağı kimi çıxış edir.

İdarəetmənin obyektı kimi *istehsal bazası* durur. O insanların müəyyən ərazi birliyi çərçivəsində öz texnologiyaları, ixtisaslaşması və kooperasiyası ilə xarakterizə olunur. İstehsal bazası real olaraq cəmiyyətin mövcudluğunun yeganə maddi (texnogen) əsasını təşkil edir.

İstehsal münasibətləri sistemi obyekt kimi istehsal bazasını insan potensialı ilə birləşdirir və maddi məhsulların, o cümlədən cəmiyyətin və ya hər bir insanın həyat fəaliyyətini təmin etmək üçün zəruri olan sosial və digər xidmətlərin təkrar istehsalını təmin edir.

Sosial sfera – özünəməxsus sosial maraqlarından, sözün dar mənasında sosial münasibətlərdən və sosial infrastrukturdan ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət idarəetməsinin obyektiv əsası olan təbii - coğrafi, təbii - ictimai və tarixi – mədəni şərait qarşılıqlı əlaqəli, kompleks şəkildə təsir göstərir.

Dövlət idarəetmə nəzəriyyəsində *subyektiv* amil ikili mahiyyətə malikdir: birincisi, dövlət idarəetməsi özü subyektiv amilin bir hissəsi olub əsasən onun vəziyyəti ilə müəyyən olunur, ikincisi, dövlət idarəetməsinin yeri və rolu, onun digər təzahürləri subyektiv amilin inkişaf və təşkil olunma səviyyəsindən asılıdır.

Subyektiv amilin elementləri sistemi aşağıdakı kimidir: “tələbatlar – maraqlar – iradə - normalar – motivlər - stimullar”. Dövlət idarəetməsi bu sistem çərçivəsində formalaşdırılır və reallaşdırılır. Dövlət idarəçiliyi sahəsində subyekt amili kimi aşağıdakılardır:

- Subyektiv amilin tərkibində müxtəlif inkişaf potensialına, öz aralarında müxtəlif qaydada uyğun və qarşılıqlı fəaliyyət elementlərdən ibarətdir.

Subyektiv amil fəaliyyətdə olan şüur, zehni və praktiki proseslərin müəyyən birləşməsi kimi çıxış edir. Dövlət idarəetməsinin başlıca xüsusiyyəti və burada yaranan problemlərin bir çoxunun mənbəyi şüurun ziddiyyətli, dayanıqsız, plastik və müxtəlifliyindən ibarətdir.

Dövlət orqanları və vəzifələri iyerarxiyasında müxtəlif şüur səviyyəsinə malik adamlar fəaliyyət göstərirlər. Eyni bir qərarı bu insanlar müxtəlif cür başa düşə bilirlər. Onlar idarəetmə obyektlərinə, onların fəaliyyət şəraitinə də belə yanaşırlar.

İdarəetmə obyektlərində də insanlar qəbul olunmuş qərarları qəbul olunma səbəblərindən fərqli başa düşə bilirlər.

Həm dövlət idarəetməsi, onun idarəediçi təsiri, həm də onların qavranılması müxtəlif keyfiyyətli şüur elementlərindən ibarət mürəkkəb prosesə çevrilir. Bu işə idarəetmə qərarlarının məzmunun şərh olunmasında, həyata keçirilməsində qeyri – müəyyənliyin, ehtimalılığın yaranmasına səbəb olur.

Fəaliyyət şüurda yaranmış ideyanın, məzmunun surətini layihənin predmetləşməsindən yeni, şüurun maddiləşməsindən ibarət mürəkkəb bir prosesdir. Fəaliyyət eyni zamanda insanın mahiyyətinin reallaşması üsulu və onun başqa adamlarla qarşılıqlı əlaqə mexanizmi, onun əsas sosiallaşma kanalıdır.

3. Dövlət idarəetmə məktəbləri və modelləri.

Dövlət idarəetməsinin modelləri – onun xasiyyətlərin toplusuna malik olan və təsvir edilə bilən təzahürdür. Daha geniş yayılmış modellər *morfoloji (struktur), funksional və informasiya modelləridir.*

Morfoloji model dövlət idarəçiliyi sistemini statik halda qəbul edir. Lakin hakimiyyət bölgüsü alt sistemlərin formalaşmasında nəzərə alınır. Bu modeldə struktur elementləri və onlar arasındakı əlaqələr geniş təsvir edilir.

Funksional model sistemə digər sistemlərlə münasibətdə tutduğu yerə və vaxt amilinə görə yanaşır. Bu modelin geniş təsvir olunan anlayışları: dövlət idarəçiliyinin ayrı-ayrı funksiyaları, hər biri bu funksiyalardan birini həyata keçirən dövlət orqanları, funksiyaların reqlamentləşməsi, qərarların qəbulu prosesi, məqsədlər toluu.

Funksional model dövlət idarəetmə prosesini dinamik bir proses kimi qəbul və təsvir edir.

Informasiya modeli informasiya kanalları şəbəkəsi, dövlət idarəetmə informasiyaların ötürülməsinin müşayiətedici sistemi, daxili və xarici informasiyaların kəmiyyət və keyfiyyəti əsas götürülür.

Dünya elmində və praktikasında müxtəlif idarəetmə *məktəbləri* mövcud olmuşdur. Dünya idarəetməsinin əsas sahəsi iqtisadiyyatdır, onun əsas inkişaf modeli funksional modeldir.

Dövlətin iqtisadiyyatda rolu ilə bağlı geniş mübahisələr mövcuddur. Bu problemlərlə bağlı iki böyük məktəb mövcud olmuşdur. Bu məktəblərdən biri ingilis alimi D.Keynsin, digəri isə amerikan iqtisadçısı Milton Fridmenin adı ilə bağlıdır. Bu məktəblərin müdafiə etdiyi dəyərlər tamamilə bir-birinə ziddir: keynsçilik bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsinə dövlətin aktiv müdaxiləsini müdafiə edir, digər məktəb isə dövlətin iqtisadi həyata geniş müdaxiləsinin əleyhinə çıxış edir.

Keynsçiliyi (*Keynsin məktəbini*) bəzən dövlət dirijorluğu da adlandırırlar. Dövlət dirijor (menecer) rolunda çıxış edir və bazarda aktiv siyasət yeridir. Belə ki, bazar özünü tənzimləməyə ehtiyacı vardır. Tarazlaşdırılmış inkişafın əsas amili kimi tələb götürülür ki, dövlət müxtəlif vasitələrlə buna təsir göstərir. Tənzimləmə 1) uzunmüddətli və qısamüddətli inkişaf məqsədlərini, 2) iyerarxik səviyyələr üzrə maraqları razılaşdırır, 3) iqtisadiyyatın sahələrini idarə edir, 4) müxtəlif sahələrin nisbətinə (proporsiyalarına) nəzarət edir, 5) aktiv pul - kredit siyasəti, vergi siyasətini

həyata keçirir, 6) qiymətlərə, xərclərə nəzarət edir. Tələbi artırmaq üçün investisiyalara, məşğulluğa üstünlük verilir, istehlakı stimullaşdırmaq üçün vergilərin ağırlığı cəmiyyətin varlı təbəqələrinin üzərinə keçirilir, büdcə kəsirinin hesabına olsa da belə dövlət sifarişləri həyata keçirilir ki, bu da istehsal güclərinin yüklənməsini artırır.

Böhranlı vəziyyətlərdə qərb ölkələri keynsçilik metodlarından geniş istifadə edir. Məsələn 1980-cı ildə iqtisadi böhran və inflyasiya gücləndikdə ABŞ-da dövlət xərcləri kəskin sürətdə artırılmış, vergilər azaldılmış, büdcə kəsiri rekord səviyyəyə qaldırılmışdı, lakin bütün bunlara baxmayaraq iqtisadiyyat çiçəklənirdi.

Digər məktəbin nümayəndəsi E.M.Fridment belə hesab edirdilər ki, bazar avtomatik sürətdə tarazlıq vəziyyətini alır və dövlətin müdaxiləsi yalnız ziyan vura bilər (fiskal siyasətdən başqa). Tənzimləmə üsulları isə mübadilə tənliyindən alınır.

$$MV=PQ$$

burada, M- dövriyyədə olan pul kütləsi, V-pulun dövriyyə sürəti, P xaric məhsulun, xidmətin qiymətlərin səviyyəsi, Q-əmtəələrin fiziki həcmi.

Balanslaşdırılma şəraitinin dayanıqlı pul sistemindən və azad rəqabətdən ibarət olduğunu söyləyərək bu məktəbin nümayəndələri dövlətin inflyasiya xərclərinə qarşı çıxırlar, yeni onlar dövlət investisiyalarının, sosial proqramların, subsidiyaların məhdudlaşdırılmasını tələb edir, pul emissiyasına və dövlət borçlarına ciddi məhdudiyyət qoyulmasını, məhsul və xidmətlərin qiymətinin qaldırılması, xərclərin azaldılması üçün əmək haqqının azaldılması və s. tələb edirlər.

İqtisadiyyatda dövlət sektorunun həcminə görə, vəsaitlərin büdcədən yenidən bölüşdürülməsinin həcminə görə müxtəlif təsərrüfatçılıq *modelləri* mövcuddur.

- Sakson modeli (ABŞ, Kanada, İngiltərə) - azad sahibkarlığa geniş yer verilir.
- Qərbi Avropa modeli (Fransa, İtaliya, İspaniya, Portuqaliya) - indikativ planlaşdırmanın köməyi ilə aktiv dövlət tənzimlənməsi, iri dövlət sektoru mövcud olmasına əsaslanır.
- Sosial yönümlü (Almaniya, Avstriya, Hollandiya) - dövlətin xüsusi nəzərə çarpan sosial istiqamətliyi.
- Skandinaviya (İsveç, Danimarka, Norveç) - xüsusi və dövlət kapitalının tərəfdarlığı, aydın ifadə olunmuş sosial yönümlülük.
- paternalistik (Yaponiya) - dövlət tənzimlənməsinin gücləndirilməsi, ənənələrdən müasir istehsal prosesində istifadə olunması.

ABŞ-da zahirən azad sahibkarlığa geniş yer verildiyi şəraitdə, dövlət, elm və hərbi məhsullar sifariş edir, xüsusi firmaların məhsulunun 30 %-ə qədərini satın alır.

İsveçdə, dövlət firmaların işinə qarışmır, lakin əmək bazarında, sosial sferada “istehsal xüsusi, sosial inkişaf isə hamı üçün” prinsipi üzrə aktiv fəaliyyət göstərir. Burada demək olar ki, tam məşğulluğa nail olunmuş, büdcə xərcləri ÜDM-un 70%-ə qədərini təşkil edir (investisiyalar, səhiyyə, sosial sığorta, pensiya fondu və s.).

Almaniya sosial dövlət hesab olunur. Dövlət büdcəsinin 1/3-i və müəssisələrin vəsaitinin böyük bir hissəsi sosial ehtiyacların ödənilməsinə sərf olunur. Dövlət təhsilə, mədəniyyətə, mənzil haqqına, uşaqlara, gənclərə əlavə vəsaitlər xərcləyir. İnsanlar

işsizlikdən, xəstəlikdən, bədbəxt hadisələrdən sığorta olunmuşlar. Burada altı həftə ərzində xəstəlik vərəqəsinə görə əmək haqqı 100% ödənilir. İşçilər gəlirlərinin 40%-ni sosial ehtiyaclar üçün ayırırlar ki, bunun da 50%-ni işverənlər ödəyir.

Beləliklə, inkişaf etmiş ölkələr təsərrüfatçılıq və idarəetmə modellərinə görə fərqlənsələr də dövlətin cəmiyyətdə roluna görə ümumi yanaşmalar nümayiş etdirirlər. Belə ki, bütün ölkələrdə istehsal amillərinin, bazarın tənzimlənməsi həyata keçirilir.

4. Dövlət idarəetməsinin növləri

Hər bir idarəetmə, idarəetmə subyekti və idarəetmə obyektinin qarşılıqlı fəaliyyətində özünü biruzə verir. Subyekt (idarəedən) nəyi, necə və hansı həcmdə yerinə yetirmək haqda sərəncam məlumatını verir, obyektə (idarəolunan) isə sərəncamın yerinə yetirilməsi haqda əks əlaqə məlumatı daxil olur. Komanda və əks əlaqələrin intensivliyi idarəetmənin subyekt və obyektinin xüsusiyyətlərindən asılı olur. Komanda məlumatı qarşıya qoyulmuş məqsədlərə, məsələlərin həllinə nail olmaq üçün verilir. Nəticənin əldə olunması hər şeydən əvvəl ötürülən komanda məlumatının keyfiyyətindən və üsulundan asılıdır ki, bu da mahiyyət etibarı ilə idarəetmə növləri əsasını təşkil edir.

Daxili amillərdən biri də dövlət idarəetməsinin demokratikliyidir. Demokratiklik cəmiyyətə öz problem və tələblərini sərbəst şəkildə və daim dövlət (onun aparatı) qarşısında irəli sürməyə, idarəetməyə öz intellektual potensialını daxil etməyə, dövlət orqanlarını isə özünün idarəedici təsirlərinin ictimai faydalılığını hiss etməyə imkan verir. Nəhayət, dövlətin təşkilati strukturuna təsir edən amillərdən biri də dövlət idarəetmə üslubudur. Bu, idarəetmə kadrlarının idarəetmənin müasir elmi metodları və texniki vasitələrini mənimsəmək və bunlardan daha rəşional və səmərəli idarəetmə məqsədi ilə istifadə etmək bacarığından ibarətdir.

Dövlət idarəetməsinin təşkilati strukturunun qurulmasında bir sıra təşkilati əsaslardan istifadə olunur ki, bu da aşağıdakı kimi idarəetmə növləri formalaşdırır: xətti, funksional, xətti-funksional, proqram məqsədli, matris tipli və s.

Xətti əsas elə strukturlar yaradır ki, bu zaman dövlət orqanlarının şaquli, bir istiqamətli təbəçiliyi üstünlük təşkil edir və bu da yekun olaraq ciddi ierarxiya piramidasını əmələ gətirir. Burada adətən daha çox vahid rəhbərliyə əməl olunur ki, bu zaman hər bir şaquli idarəetmə səviyyəsində bir nəfər rəhbərlik etdiyi orqanda idarəetmə proseslərinin aparılmasını öz əlində cəmləşdirir. Bu struktur tipi icra üçün, hakimiyyət tələblərinin dəqiq şəkildə həyata keçirilməsi üçün əlverişlidir. Lakin burada əks əlaqələr zəif ifadə olunur ki, bu da onun universallığını və səmərəliliyini azaldır.

Funksional əsas xüsusi qaydada konkret idarəetmə funksiyalarını yerinə yetirməyə uyğunlaşdırılmış dövlət orqanlarının formalaşdırılmasına gətirib çıxarır. Bu, reallaşdırılan hər bir idarəetmə funksiyası üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislərdən ibarət aparat formalaşdırmağa imkan verir. Eyni zamanda, bu əsas funksiyalararası əlaqələndirmə kimi çox mürəkkəb problemin yaranmasına səbəb olur ki, bu da ayrı-ayrı idarəetmə funksiyalarının ixtisaslaşdırılmış şəkildə aparılmasının üstünlüklərini məhdudlaşdırır.

Xətti-funksional əsas xətti və funksional əsasların üstünlüklərini birbşdirməyi təmin edir və elə strukturların yaradılmasına imkan verir ki, burada orqanlardan bəziləri idarəetmə qərarlarını qəbul edir və hakimiyyətin gücündən istifadə etməklə onları həyata keçirir, digərbri isə onları məsləhətçi, statistik planlaşdırıcı, əlaqələndirici və digər xüsusiyyətlərə malik informasiya ilə təmin edirlər. Nəticədə dövlət idarəçiliyinin səviyyəsi yüksəlir.

İdarəetmə obyektlərində özünüidarəetmə mexanizminin inkişafı idarəetmə strukturları üçün yeni təşkilati əsasların axtarılmasını zəruri edir. Son onilliklərdə bir çox dövlətlərdə *proqram məqsədli* əsas daha çox diqqəti cəlb edir ki, burada təşkilati strukturun əsası kimi hansısa bir məqsəd (məqsədlər) və ya kompleks proqram qəbul olunur, uyğun elementlər və onlann qarşılıqlı əlaqələri bu məqsədə tabe etdirilir. Gözləmək olar ki, idarəetmənin, xüsusilə dövlət idarəetməsinin *proqram-məqsədli* strukturlarının böyük gəbcəyi olacaqdır. Bu manada matris strukturlarının da xüsusi rolu ola bilər.

Qəbul olunmuş struktur tipi bir qayda olaraq müəyyən ərazidə idarəetmə proseslərinə kompleks yanaşmanı təmin edən ərazi idarəetməsi ilə birlikdə və proqram-məqsədli strukturlarla, ayrı-ayrı problemlərin idarəetmə həlli ilə tamamlanmaqla dinamik inkişaf edən idarəetmə obyektlərinə çevik, adaptasiyalı yanaşmanı tətbiq etməyə və onların müxtəlifliyini bacarıqla əlaqələndirməyə imkan verir.

5. Dövlət idarəetmənin iqtisadi və inzibati növü.

İdarəetmə obyektlərinin maraqlarını nəzərə almaq üsullarına görə *inzibati* və *iqtisadi idarəetmə* haqda danışmaq olar. *Inzibati idarəetmə* bilavasitə idarə olunan obyektlərin maraqlarına icazə vermək, qadağa qoymaq, məcbur etmək və s. yolu ilə həyata keçirir. İnzibati idarəetmə ixtiyarı idarəetmənin zəruri ünsürüdür. Onun miqyası müxtəlif ola bilər. Bir neçə səviyyəli icra orqanlarında inzibati idarəetmə üstün əhəmiyyətə malikdir və işə qəbuletmə, işdən azad etmə, vəzifəli şəxsləri mükafatlandırma və cəzalandırma yolu ilə həyata keçirilir. Cəmiyyətdə inzibati idarəetmə lisenziyaların verilməsi, ixrac-idxal kvotalarının müəyyənəşdirilməsi və s. yolu ilə həyata keçirilir. Bazar iqtisadiyyatında dövlət orqanlarının səlahiyyətində qalan və inzibati metodlarla həll olunan bir çox problemlər mövcuddur. Bu metodlar sırf bazar metodları ilə əlaqəlidir. Məs: investisiyaların yerləşdirilməsi, müsabiqə yolu ilə podryad işlərinin həyata keçirilməsi və s.

Iqtisadi idarəetmə, idarəetmə obyektlərinin maraqlarına dolayı yolla təsir göstərir, yəni dövlətin təsərrüfat qanunvericiliyi maliyyə, pul və kredit siyasəti vasitəsi ilə idarəetməni həyata keçirir. Bu üsulda birbaşa məcburetmə və ya mükafatlandırma olmur. İdarəetmə obyekti fəaliyyət variantını seçməkdə sərbəst olur, lakin bu variant qanunvericiliklə ziddiyyət təşkil etdikdə o, dövlətə dəyən ziyanı ödəyir. Dövlət rəqabət qabiliyyətliliyini saxlamaq üçün etibarlı idarəetmə prinsiplərindən də istifadə edir.

Qəbul olunmuş qərarların icra müddətindən asılı olaraq idarəetmə operativ, taktiki və strateji idarəetmə növlərinə bölünür. *Operativ idarəetmə* arzu olunmaz kənaraçıxmaları yarandıqda cari məqsədlərin həlli üçün tətbiq olunur. Bu zaman

konkret, kəmiyyətə ölçülə bilən tapşırıqlardan və situasiyalı yanaşmadan istifadə olunur ki, bu halda yaranmış şəraitdən asılı olaraq məqbul hesab olunan variant seçilir. *Strateji idarəetmə* bütünlüklə ölkənin və ya ayrı-ayrı sferaların, obyektlərin, ərazilərin idarə olunması üçün məqsədlərin və tapşırıqların müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Strateji idarəetmə dərin əsaslandırmağa malik olmalı və dövlətin siyasi kursu ilə əlaqələndirilməlidir və aşağıdakı kimi *ümumiqtisadi strategiyaları* göstərmək olar: artım, stabilləşmə, böhranın dəf olunması, maddi xammal ehtiyatlarından istifadə, elm tutumlu istehsalın inkişafı, inflyasiyanın dəf olunması, investisiyaların cəlb olunması və s. *Taktiki idarəetmə* strateji göstərişlərin reallaşdırılması üçün konkret fəaliyyətdən ibarətdir. Bu zaman etibarlı informasiya əsasında strateji plan göstəriciləri müəyyən müddətdə əldə olunmuş nəticələrlə müqayisə olunur. Əgər vəziyyət xoşagəlməz olarsa, onu yaxşılaşdırmaq üçün tədbirlər görülür. Bu zaman ən vacibi nəticələri daim nəzarətdə saxlamaq, düzəlişlər üçün vaxtı düzgün seçməkdən, çevkiliyi və taktiki idarəetmənin bütün iştirakçılarının təşəbbüskarlığını stimullaşdırmaq ibarətdir. Dövlət idarəetməsinin praktiki fəaliyyətində idarəetmənin səmərəli praktikasını ümumiləşdirilmiş şəkildə ifadə edən prinsiplərdən, qaydalardan, etik normalardan istifadə olunur.

İnzibati sahənin dövlət idarəetməsi bir sıra əhəmiyyətli xüsusiyyətlərə malikdir. İnzibati sahə şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini, mülki cəmiyyətin inkişafını Azərbaycan dövlətinin sabit iqtisadi inkişafını, demokratik rejimini təmin edən (o cümlədən, inzibati məcburetmə tədbirlərinin görülməsi yolu ilə) müdafiəni, təhlükəsizliyi, daxili işləri, ədliyyəni, xarici işləri əhatə edən dövlət idarə etməsinin kompleksidir. İnzibati sahədə müstəsna idarəetmə səlahiyyətlərinə Konstitusiya və qanunvericilik və müvafiq olaraq ölkə Prezidenti malikdir.

Dövlət idarəetməsinin inzibati sahəsinə təhlükəsizliklə yanaşı daxili işlər də aid edilir. Daxili işlərin idarə olunması Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin üzərinə qoyulmuşdur. Nazirlik əməliyyat-axtarış və ekspert-kriminalistika fəaliyyətini, mütəşəkkil cinayətkarlıqla, korrupsiya, silah və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi, qanunsuz silahlı birləşmələrlə mübarizə tədbirlərini təşkil edir və bilavasitə həyata keçirir. Daxili İşlər Nazirliyi sistemində polis daxildir. Polis vətəndaşların həyatını, hüquq və azadlıqlarını, mülkiyyəti, cəmiyyət və dövlətin maraqlarını cinayətkar və digər hüquqa zidd təcavüzlərdən qorumaq üçün nəzərdə tutulan və məcburetmə tədbirlərinin tətbiqi hüququ verilən dövlət icra hakimiyyəti orqanı sistemidir və öz fəaliyyətində «Polis haqqında» qanunu rəhbər tutur.

Dövlət idarəetməsinin inzibati sahəsinin tərkib hissələrindən biri də ədliyyə sahəsidir. Azərbaycanın hüquq sisteminin inkişafından, ölkəmizdə demokratik institutların möhkəmlənməsindən asılı olaraq ədliyyə orqanlarının rolu və əhəmiyyəti ardıcıl olaraq artır, onların fəaliyyət sahəsi genişlənir. Azərbaycan Avropa Şurasına daxil olduqdan sonra Daxili İşlər Nazirliyinin cinayət-icraat sistemi Ədliyyə Nazirliyinə köçürülmüşdür. Bu prosedur Avropa Şurasının Nazirlər Kabinetinin vahid Avropa penitensiar hüquqları haqqında tövsiyələrinə müvafiq olaraq həyata keçirilir. Bu addım müasir penitensiar sistemin humanistləşməsinə yönəlməlidir.

Dövlət idarəetməsinin inzibati sahəsinin tərkibində nəzərə çarpacaq xüsusiyyətlə fərqlənən sahə xarici işlərdir. Xarici işlərin idarə edilməsi həmişə ölkənin ali siyasi rəhbərliyinin müstəsna səlahiyyətində olmuşdur. Konstitusiyaya ölkə Prezidentinə xarici siyasətin həyata keçirilməsi və onun tərkib hissəsi kimi xarici işlərin idarə edilməsi sahəsində müstəsna səlahiyyətlər verir. Konstitusiyaya müvafiq olaraq o, xarici siyasətə rəhbərlik edir; danışıqlar aparır və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrini və ratifikasiya fərmanlarını imzalayır; onun yanında akkreditasiya olunan diplomatik nümayəndələrin etimadnamə və geri çağırma fərmanlarını qəbul edir.